

Філософські пошуки. Вип. XXXI. – Львів – Одеса: Cogito – Центр Європи, 2009. – С. 329 – 336.

УДК 23/28:001.891

ББК П 30

Петрушкевич Марія Стефанівна

канд. філософських наук

Національний університет «Острозька академія», м. Острог

До питання висвітлення проблеми християнської комунікації

у науковій літературі

Анотація

Християнська комунікативна система має цілу низку складових: вербальних та невербальних елементів. Проблематиці їх висвітлення присвячена значна кількість наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів. Проте, головна увага науковців концентрується на дослідженні богослужбової мови, молитви, літургії, у той час як елементи християнської невербальної комунікації залишаються малодослідженими.

Ключові слова: християнство, комунікаційна система, вербальна та невербальна комунікація, герменевтичний метод, богослужбова мова, молитва, проповідь, книгодрукування.

Annotation

Mariya Petrushkevych Finding out the problem of christian communication in scientific literature.

Christian communication system has a complex of components: verbal and non - verbal elements. There is considerable quantity of researches made by native and foreign authors and dedicated to this problem. Nevertheless, the main attention is concentrated on investigation of liturgy language, prayer, mass, when the elements of christian non - verbal communication are not researched enough.

Key words: Christianity, communication system, verbal and non - verbal communication, method of hermeneutics, liturgy language, prayer, preachery, book printing.

Християнство не завжди адаптується до трансформацій у культурі і не завжди повинно це робити. Проте сьогодні ми спостерігаємо значний інтерес суспільства до релігії. Історична реальність ставить завдання – прояснити, у чому полягають можливості християнства для людини, для культури в нашу епоху, як змінюється не тільки свідомість людей і умови їхнього існування у світі, але й сам світ. У сучасному суспільстві релігія здатна врівноважити граничну інваріантність як існування, так і смислів, цінностей культури. Крім

того, потрібно зважати на те, що у самому християнстві існують комунікаційні системи, які впливають на його розвиток та зміну.

Під впливом комунікаційної філософії, що особливо активно почала розвиватися у ХХ ст., актуальним стало звернення до комунікаційної системи християнства. Питання комунікаційної системи у християнстві досить широке, воно включає в себе цілу низку складових. Сюди можна віднести: основні поняття з теорії комунікації, які використовуються при поясненні особливостей комунікаційних систем католицизму, православ'я та протестантизму; психологічний та філософський зрізи комунікації віруючих між собою та з божеством; складові частини невербальної та вербальної комунікації у конфесіях; сучасний стан християнської комунікаційної системи і вплив на нього масової культури та засобів масової комунікації; шляхи виходу із кризової ситуації у християнській комунікації. Усі ці складові вимагають значної наукової літератури, хоча відразу потрібно наголосити, що спеціалізованих праць з даної проблематики у вітчизняній науковій думці обмаль.

Методологічно важливим у розробці даної проблематики є звернення до філософських ідей М. Бубера, що вказує на потрібність життєвих стосунків людини: до світу, до людини, до Бога; взаємозв'язок із світом проявляється у мистецтві, взаємозв'язок із людиною – в любові, а взаємозв'язок із Богом – в релігійному одкровенні. Один із послідовників М. Бубера Н. Копрай у праці “Фундаментальна теорія людської комунікації” говорить про первинну, головну структуру людської комунікації. Крім того, актуальними є погляди Ж. Бодріяра, О. Больнова, Р. Бульмана, М. Еліаде, Р. Рікьора, М. Хайдегера, Ю. Хабермаса, К. Ясперса, які допомагають усвідомити значення спілкування, діалогу та комунікації загалом для людини та аналізувати особливості змін комунікаційних систем православ'я, протестантизму та католицизму під впливом різних соціокультурних ситуацій.

В основі дослідження християнської комунікаційної системи, її специфіки, аналізу особливостей у різних конфесіях лежать уявлення про

єдність мистецтв у комунікації; про властивості специфічної комунікації; про види публічних промов; про семіотику релігії. Методологічно важливе значення для розуміння причин та наслідків спілкування віруючих між собою та з Богом становлять розробки про специфіку розвитку групи; про психологічні зміни в колективі та діалогічність свідомості. Акцентує увагу на психологічному елементі і П. Флоренський, коли намагається пов'язати прагнення віруючих до католицизму чи протестантизму із зоровими чи слуховими психологічними типами. Він вважає, що католики – люди зорового типу, а протестанти – слухового. Православ'я ж є гармонійною рівновагою зорового та слухового типу. Тому у православ'ї спів поєднується із живописом [13, с. 38]. Зрозуміло, що такий погляд зумовлений, перш за все, конфесійною приналежністю самого П. Флоренського, але він не позбавлений елементів теоретичного осмислення даного питання.

Важливе місце у розв'язанні проблеми кризи християнства та можливих шляхів виходу з неї, за допомогою релігійної комунікації, займають уявлення про діалогічну та екзистенційну комунікацію. Особливо цікавими є погляди вітчизняних науковців Ст. Ярмуса про суть людини, І. Богачевської про діалогічну та міжособистісну комунікацію (цього ж питання торкаються дослідження К. Ясперса та О. Больнова), Л. Ситниченко [12] про особливості діалогічного та монологічного спілкування.

Крім того, вартою уваги є проблема псевдокомунікації, як результату розвитку сучасного масового суспільства, втручання засобів масової комунікації у комунікаційну систему церкви, та можливі шляхи її подолання, зокрема через “люблячу боротьбу” (Л. Ситниченко, К. Ясперс).

Частиною психологічного підґрунтя у дослідженні християнської комунікації є система культурних архетипів. Зокрема, щодо цього питання, потрібно звернути увагу, перш за все, на те, що більшість традиційних сюжетів, не лише літературних, а й повсякденних, загальноживаних, на Заході походить від античних та біблійних міфів. За конкретними традиціями, частково пов'язаними із християнством, стоїть великий масив

архаїчних міфів багатьох країн, досить однорідних і схожих між собою. Юнгівські архетипи є переважно образами, персонажами, у кращому випадку – ролями, чи сюжетами [9, с. 161]. Таким чином, за допомогою архетипів у комунікаційній системі колективне несвідоме практично протистоїть індивідуальному свідомому.

К. Г. Юнг наголошує, що архетип не спирається на фізичні факти, він описує те, як душа переживає психічний факт; причому душа проявляє таке самовладдя, що відкидає навіть реальність або просто ігнорує її. І якщо сучасне християнство втратить свої міфологічні цінності, йому загрожує розпад. Міфологія віруючих – це їх жива релігія, втрата якої всюди і завжди, навіть у цивілізованих народів, є моральною катастрофою [14, с. 83].

Проте, основна увага у дослідженні християнської комунікативної системи у науковій літературі звернена на осмислення вербальної та невербальної систем у зрізі конфесійної комунікації. Спочатку звернемося до вербальної комунікаційної системи, оскільки християнство – це релігія Писання. Провідне місце в ній посідає поняття мови та її впливу на специфіку релігійної комунікації. Значний інтерес у світлі досліджуваного питання представляє аналіз мови у православ'ї. Українська мова виступала одним із важливих факторів онаціональнення православного культу. Адже саме мова є вагомим фактором у становленні свідомості народу. Тому природним, вважає вітчизняний науковець О. Саган, є бажання, представників кожного народу не тільки між собою, але й з Богом спілкуватись рідною мовою [11, с. 123].

Він наголошує, що якихось вагомих аргументів (крім суб'єктивних міркувань), які б заперечували можливість використання національних мов в богослужбовій практиці церков, немає. Навпаки, як зазначає проф. А. Колодний, є ряд факторів, що зумовлюють необхідність їх ужитку [8, с. 34 – 39]: біблійні установки; історичні чинники; комунікаційні чинники; лінгвістичні чинники. Включення українським православ'ям національної мови в богослужіння стало одним із дуже вагомих факторів зростання

авторитету цієї церкви. Це характерно для всіх церков. І навіть така могутня конфесія, як католицька, відома своїм консерватизмом у питаннях сакральної мови, на своєму II-му Ватиканському соборі прийняла постанову про дозвіл богослужіння не тільки латинською, а й місцевими мовами [11, с. 51].

Існує також ціла низка інших питань, що пов'язані із мовою, зокрема, сюди слід віднести: питання мови літургії; питання лексики в релігії. Особливої уваги заслуговують погляди українських лінгвістів ХХ – ХХІ ст., що пов'язані з релігійною мовою. Лінгвістичне релігієзнавство, або лінгвістика релігії є міждисциплінарним дослідницьким напрямком, який виник на стику філології, філософії й новітніх напрямків сучасної гуманітаристики [2, с. 16]. Основні аспекти їх взаємодії ґрунтовно досліджує білоруський лінгвокультуролог Н. Б. Мечковська [10].

Українська дослідниця І. Богачевська у монографії “Християнська нарративна традиція: методологія філософсько-релігієзнавчого дослідження”, з погляду лінгвістичного релігієзнавства розглядає сучасні методологічні підходи до аналізу християнської нарративної традиції. Вона зазначає, що проблема адекватного аналізу релігійних текстів загострюється в наш час тим, що будучи частиною загальної проблеми перебудови методологічних основ вивчення текстів культури, виводить дослідника в одну із найбільш дискурсивних проблемних сфер сучасної філософії, до проблем розуміння й змісту, туди, де на наших очах формується принципово нова онтологія соціально-психологічного, людського гуманітарного світу [2, с. 216].

Одним із методів дослідження релігійної комунікації є герменевтичний. Щодо цього питання заслуговують на увагу погляди Р. Бульмана. Богослов дійшов висновку, що для того, щоб сутнісне послання християнства було почуте в сучасному світі, його необхідно від'єднати від форм міфологічної мови, у яких воно представлено в Новому Заповіті. Р. Бульман стверджує, що міфологічні ідеї Нового Заповіту не є частиною його сутнісного послання, а є просто історичним феноменом, прикріпленим до послання. Ми не можемо відчуті за міфом історично центральні елементи новозавітного провіщення.

Однак, можемо спробувати перевести міф у форму, вільну від міфологічних ідей. Така реконструкція, переклад з міфологічної мови на мову сучасну, і є деміфологізацією [5, с. 105].

Розглядаючи філософію герменевтичного методу Р. Бульмана слід зазначити, що він іде за В. Дільтеєм і тим напрямком, який отримав згодом назву феноменологічної герменевтики. У Р. Бульмана вона перебуває в зародковому стані: тлумач може роз'яснити зміст тексту, тільки якщо він має певне напередрозуміння його суб'єктивного змісту [5, с. 39].

У сучасній вітчизняній дослідницькій думці питаннями релігійної герменевтики займається І. Богачевська, зокрема висвітлюваній проблемі присвячене одне з її наукових досліджень [2]. Особливо цікавою є думка авторки про те, що за відсутності нової магістральної герменевтичної концепції, розвиток християнської герменевтики в наш час відбувається за рахунок "руху вшир". Виникла неймовірна кількість нових методів вивчення й інтерпретації Нового Заповіту. У прагненні глибше зрозуміти його, учені все частіше стали звертатися до наукових дисциплін, їх список увесь час поповнюється. Під впливом ідей структуралізму виникає й структуралістський підхід до тлумачення Біблії. Він не переймається збереженням зв'язку повного змісту біблійного тексту зі змістом первісним, оскільки предметом головної турботи залишається остаточно форма, якої набув текст у якості незалежного лінгвістичного феномена [2, с. 113].

Поряд з тим, вербальна комунікація у християнстві має складові, які присутні у комунікаційних системах усіх християнських конфесій, але, звичайно, мають свою специфіку. Мова йде про молитву та проповідь. Проблема молитви цікавить досить широке коло науковців і розглядається у різних аспектах: з богословської та світської точки зору. Це дає можливість адекватно оцінити її комунікаційні можливості, її здатність пов'язувати віруючих з Богом, визначити етапи оволодіння молитвою, способи молитися, проаналізувати емоційні стани під час молитви (Л. Феєрбах). Український

дослідник В. Бодак пише, що молитва, поряд із читанням Святого Письма, дисциплінує розум людини – молитва є бесідою розуму з Богом [3, с. 62].

Молитва може входити у систему проповіді, але проповідь цікава сама по собі, оскільки у католицизмі, протестантизмі та православ'ї до неї досить різне ставлення, вона є одним із механізмів спілкування віруючих між собою, об'єднання людського і божественного у комунікації. Темі проповіді присвячена дисертаційна робота А. Жаловаги “Антропологічні основи християнського проповідування”, у якій висвітлюються антропологічні основи сучасного проповідування основних християнських конфесій на території України; характеризуються зміни змісту проповідей, форми та прийоми конфесійного проповідництва. Автор доводить, що біблійне вчення про людину та соціальні доктрини церков є антропологічною основою змісту сучасної християнської проповіді і на їх підставі виділяє антропологічну проблематику, загальну для проповідей усіх християнських церков. А. Жаловага аналізуючи гомілетику визначає формальні ознаки та богословсько обґрунтовані критерії християнської проповіді, які в кожній конфесії визначають “норму”, відносно якої відбуваються трансформації проповідування за сучасних умов.

Потрібно розуміти, що релігійну інформацію можна передавати й іншими способами. Мова йде про невербальну комунікаційну систему у християнстві. У зарубіжній та вітчизняній науковій думці досить важко знайти окремі роботи, присвячені цій проблематиці. Переважно, більшість наукових досліджень становлять методологічний інтерес (У. Еко, П. Кралюк, Г. Почепцов та ін.). Проте, хотілося б звернути увагу саме на складові невербальної комунікаційної системи у християнстві. Тут можна виділити подієву комунікацію, жести, графічні засоби, фонаційну комунікацію, світлове оформлення, колір, одяг, музику.

Провідне ж місце у невербальній комунікації належить іконі та храму. Література пов'язана із питаннями іконографії досить обширна, у ній окреслюються психологічні, мистецькі, естетичні та богословські аспекти

ікони, характеризуються її функції. Наприклад, Іоан Дамаскін сформулював основну функцію культового зображення: воно виконує дидактично-інформативну функцію, у цьому плані воно є адекватним словесному тексту [15, с. 123]. Василій Великий повторює, що зображення замінюють неграмотним книги [6, с. 93]. Храми, в яких відбувається обрядова діяльність, розглядаються віруючими як місця, де поширюються особливі стосунки і обмеження, оскільки там діє священне. Зображенням і предметам, що знаходяться в храмі, приписується особлива чудодійна сила.

У комунікаційній системі християнства існує феномен, що поєднує вербальну та невербальну комунікаційні системи, – це обрядовість, а у вужчому смислі – літургія (чи меса). Про колективні форми обрядовості говорить митрополит Миколай. Важливою є проблема з'ясування природи соціальної функціональності спільнот віруючих, що ґрунтуються на релігійно-обрядовій основі, розкриття функціональності обрядотворчого процесу, ролі національних мов в становленні на обрядово-релігійній основі спільнот віруючих [3, с. 4].

Сучасна християнська комунікаційна система нерозривно пов'язана із масовою культурою. Книгодрукування можна назвати першим засобом масової комунікації, який був використаний для передачі релігійної інформації. У ХХ ст. з'являються інші ЗМІ: телебачення, Інтернет, радіо, преса. Вони стають частиною масової інформації, якою користується християнська церква. Доказом цього можуть бути щорічні Папські послання з нагоди Всесвітнього дня комунікації у католицькій церкві.

Ю. Хабермас вважає, що ЗМІ змінюють стосунки між людьми. Під впливом електронних ЗМІ посилюється небезпека дезорієнтації та руйнування сил громадського суспільства. Шляхом відбору і витіснення певних тем, шляхом створення ілюзії комунікації ЗМІ підкоряють своїй владі, за висловом Ю. Хабермаса, суспільний простір [16, с. 28]. Це одна із проблем, яку можна спробувати вирішити за допомогою діалогічної та екзистенційної комунікації.

Суттєвий інтерес, у світлі масових комунікаційних технологій, представляє теорія канадського літературознавця, соціолога, культуролога, відомого представника техніцизму та філософії культури Герберта Маршала Маклюена.

М. Маклюен розробив тріступінчасту модель всесвітньої історії пов'язаної із комунікацією: перша епоха – “людина, що слухає”: епоха племінного індивіда з переважанням усного мовлення як комунікації в акустичному (доалфавітному) світі (міфологічна свідомість); друга епоха – “людина, яка дивиться”: епоха типографського чи індустріального індивіда з переважанням друкованого слова над усним мовленням у комунікації. У дану епоху винахід алфавіту означав перехід до нової ери; третя епоха – “людина, яка слухає і дивиться” – епоха вільного індивіда в умовах перемоги електронної (аудіовізуальної) комунікації, яка поліпшує інтелектуальні здібності і творчий характер особистості.

Російська дослідниця Н. Козлова зауважує, що М. Маклюен першим звернув увагу на роль засобів масової комунікації у формуванні свідомості незалежно від змісту повідомлення. Ґрунтуючись на такому твердженні він зробив висновок, що повідомленням, яке передається засобом спілкування, є сам цей засіб. При передачі повідомлення технічний засіб не нейтральний, а надає повідомленню свої якості [7, с. 26].

Вчений вважав, що кожен нововинайдений комунікаційний засіб (різновид медіа) по-новому маніпулює часом і простором, а також впливає на людські сприйняття та соціальну організацію. Зокрема, він стверджував, що друковані медіа (книжки та преса), які своєю лінійною формою посилювали раціональність та приватність, віддалили світову культуру від її усного, нелінійного, голістичного, “родоплемінного” коріння. М. Маклюен звертав увагу на те, як змінився світ відтоді, коли друкарський прес, писемність та книгочитання стали невід’ємними частинами західного суспільства.

Одним із головних аспектів, на який звертає увагу М. Маклюен, є різниця між людиною друкованої та людиною рукописної культури.

Друкована культура нівелює риси усної. Стає зрозумілим, чому у вік електроніки якості, вироблені друкованою культурою, починають зникати, а у християнській вербальній організації відроджуються усні, слухові цінності. Це пов'язано з тим, що вербальна організація може мати візуальні передумови, і навпаки, навіть на книжковій сторінці вербальна організація може бути зсунута в усний вимір, як це відбулося із схоластичною філософією. Оскільки у наш час дуже швидко відбувається повернення до усної форми, під тиском електронних технологій, то очевиднішим стає некритичне прийняття візуальних метафор та моделей, продукованих минулими віками.

Отже, охарактеризовану наукову літературу, у якій висвітлюється проблема комунікаційної функції релігії, доцільно систематизувати за декількома критеріями. По-перше, це критерій розподілу літератури за сферою наукових пріоритетів. З цієї точки зору можна виділити наукову літературу, що стосується теорії комунікації, богословські твори та науково-методологічні праці.

По-друге, це критерій систематизації за формою комунікаційної системи. Сюди належить література, що описує елементи вербальної комунікації, такі як слово, мова (пов'язаний з ними герменевтичних метод), молитва та проповідь. Та література, що характеризує невербальну форму комунікаційної системи, яка розкривається через дослідження основних феноменів ікони та храму і допоміжних: жестів, одягу, кольору, музики та ін. На перетині двох зазначених форм розташовується література у якій висвітлюється феномен літургії (меси), що знаходиться на порубіжжі вербальної та невербальної комунікації.

По-третє, це систематизація за комунікаційними феноменами пов'язаними із сучасним станом релігійної комунікації у християнстві. З цієї точки зору літературу доцільно групувати наступним чином: пов'язана із розкриттям феномена книгодрукування в християнстві; пов'язана із

висвітленням таких елементів сучасної комунікаційної системи, як телебачення та Інтернет.

Проте, попри розмаїття праць присвячених різним аспектам комунікації у християнських конфесіях, слід відзначити відсутність досліджень, в яких би на основі осмислення вітчизняної релігійно-філософської традиції здійснювався аналіз особливостей вияву християнської релігійної комунікації.

1. Біленко Т. Феномен слова у християнському культурі України / Тетяна Біленко. – Дрогобич, 1993. – 93 с.
2. Богачевська І. В. Християнська нарративна традиція: Методологія філософсько-релігієзнавчого дослідження : [монографія] / Ірина Вікторівна Богачевська. – К. : Світ знань, 2005. – 235 с.
3. Бодак В. Релігійна обрядовість в її соціальних реаліях / Валентина Бодак. – К. : Гнозис, 2000. – 197 с.
4. Бубер М. Избранные произведения / Мартин Бубер. – М., 1990. – 805 с.
5. Бультман Р. Новый Завет и мифология. Проблема демифологизации новозаветного провозвестия / Р. Бультман // Вопросы философии. – 1992. – №11. – С. 27 – 45.
6. Василий Великий. Духовные наставления / Василий Великий. – М. : Сретенский монастырь : «Новая книга», «Ковчег», 1998. – 464 с.
7. Козлова Н. Маклюэн: контексты мифа / Н. Козлова // Пушкин. – 1998. – №5 (11). – С. 25 – 27.
8. Колодний А. М. А. Річинський про мову церковно-релігійного життя / Колодний Анатолій Миколайович // Арсен Річинський – ідеолог українського православ'я. – Київ – Тернопіль – Кременець, 1998. – С. 34 – 39.
9. Мелетинский Е. М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е. М. Мелетинский // Бессознательное. Сборник статей. – Т. 1. – Новочеркаськ : Агентство САГУНА, 1994. – 167 с.
10. Мечковская Н. Б. Язык и религия: Лекции по философии и истории религий / Нина Борисовна Мечковская. – М. : Агентство «ФАИР», 1998. – 352 с.
11. Саган О. Н. Національні прояви православ'я: український аспект / Олександр Назарович Саган. – К. : Світ знань, 2001. – 256 с.
12. Ситниченко Л. А. Першоджерела

комунікаційної філософії / Л. А. Ситниченко. – К. : Либідь, 1996. – 176 с. – (Міжнародний фонд "Відродження"). 13. Флоренский П. У водоразделов мысли / П. Флоренский // Сочинения. – Т. 2. – М., 1990. – 423 с. 14. Юнг К. Г. Душа и миф. Шесть архетипов / Карл Густав Юнг. – Минск : Харвест, 2004. – 400 с. 15. Damascus J. Saint On Holy Images / John Damascus, Mary H. Allies. – London : Baker, 1898. – 240 s. 16. Habermas J. Faktizitat und Geltung / J. Habermas. – Frankfurt an Mein, 1988. – 328 s.